

Nehéz idők

A megtorlás után újabb megtorlás következett: a *beszolgáltatás*. Ez már nemcsak a délvidéki magyarságot sújtotta, hanem a vele együtt élő szerbeket, horvátokat, szlovákokat, ruszinokat, románokat és a többieket is, de a magyarságot különösképpen. Hiszen a magyar paraszt, a négy-öt holdas földművelő nem egyszerűen csak kulák volt, akit meg kellett nyúzni, hanem a bűnös nép tagja, akit különleges bánásmódban illet részesíteni. És részesítették is: a háború végétől egészen az ötvenes évek közepéig és azután is. A bajusztépéseknek és a lesöpört padlásoknak a megtorlással ellentétben viszont van némi irodalma. Novellákban, regényekben, versekben fel-felvillannak a beszolgáltatás képei, sőt nem egy riportban, újságcikkben is. Tudományosság híján azonban erről az emberpróbáló korszakról sem rendelkezünk átfogó tanulmányokkal, könyvekkel. A Vajdaságban 1945 és 1953 között leszerelt és elszállított létesítmények aránylag teljes és pontos jegyzéke is csak a közelmúltban látott napvilágot, persze most sem a tartomány kifosztásának dokumentumaként, hanem Szerbia követelését aláhúzó az osztozkodásnál, az egykori Jugoszlávia hagyatéki tárgyalásánál. A felmérést a szerb kormány megbízásából a Belgrádi Közgazdasági Intézet készítette, s egyértelműen kiderül belőle, hogy több mint hetven nagy jelentőségű létesítményt – gyárakat, malmokat, villanytelepeket, nyomdákat – vittek el Vajdaságból Boszniába, Crna Gorába, Macedóniába, Horvátországba, Kosovóra – még Albániába is! –, és nagyon sok mindent éppen szűkebb Szerbiába. Ezek az áttelepítések nemcsak Vajdaságot szegényítették el még jobban, hanem az itt élő magyarságot is, hiszen rengeteg gyárat „véletlenül” éppen Szabadkáról (öntöde, szappangyár, bútorgyár, malom, selyemfonó), Újvidékről (szerszámgyépgyár, gyógyszergyár, nyomdák), Becskerekéről (téglagyár, fűrésztelep), Bacsáról (malom, fűrésztelep), Apatinból (óragyár, selyemfonó, gyógyszergyár), Kanizsáról, Csantavérről, Zentáról, Topolyáról, Moravicáról (malmok) vittek el.

Ismeretes az az 1949-ben hozott törvény is, amely leállította a legfontosabb beruházásokat Vajdaságban, megtiltotta, hogy fontos ipari létesítmények épüljenek a határ közelében. A nagy hagyományú és jelentőségű szabadkai Sever Villanymotorgyár kitélepítését Jovan Veselinov Žarko neves vajdasági politikus közbenjárása akadályozta meg, de a magyarlakta vidékek leépítését és elszegényedését már ő sem tudta.

A délvidéki magyarságot nemcsak megtizedelte, hanem alaposan meg is kopasztotta és meg is alázta az új jugoszláv hatalom. Ilyen előzmények után indulhatott aztán el a „szép új világba”, a Szabad Vajdaság szóhasználatával élve: az „ígéretes jövőbe”.

Nem volt hazának elég

A párizsi békeszerződést 1947. február 10-én írták alá, a bevonuló szerb csapatok viszont sokkal korábban birtokukba vették Bácskát, Bánátot és Baranyát. Tito 1944. október 17-én írta alá a katonai közigazgatásról szóló határozatot, amely gyakorlatilag visszaállítja az 1849 és 1860 között már létezett területen szerb Vajdaságot. „Szükség van erre a határozott lépésre”, harsogja a Szabad Vajdaság október 28-i cikkében, „szükség van olyan energikus lépésekre, amelyek biztosítják a Bánát, Bácska és Baranya (Drávaszög) jugoszláv jellegét.”

A Szabad Vajdaságban egyébként – amely kezdetben szinte kizárólag csak fordításokat, hadijelentéseket és agitációs írásokat közölt – jól nyomon követhetők az indulás hónapjai. A lap részletesen ismerteti Vajdaságnak a szerb föderális egységhez való csatlakozását, ecseteli annak minden várható előnyét.

1945. április 6-án összeült a Vajdasági Főbizottság és egyöntetű döntést hozott Vajdaságnak Szerbiához való csatlakozásáról. Egy nappal később Szerbia Skupštinájában a vajdaságiak nevében a sokat emlegetett Jovan Veselinov Žarko mond beszédet. Az, akit a zűrzavaros idők egyik legtisztábban látó szerb politikusának tartottak magyar nemzetiségű elvtársai, aki el tudta képzelni a magyarokkal és a többi nemzeti kisebbséggel való tartós együttélést. „A főbizottság azért hozta meg ezt a döntést”, mondta egyebek között Veselinov, „mert Vajdaság minden népe ilyen döntés mellett van”. (Két magyar tagja volt akkor mindössze a főbizottságnak, s a többi kisebbség soraiból is csupán néhány mutatóban. A kisebbségekről szólva Veselinov kijelenti: „Vajdaságban nemzetiségek is élnek. A nemzetiségek ügye az AVNOJ szellemében nyer elintézését”. Majd így folytatja: „Büntetjük és meg fogjuk büntetni a magyarok sorából azokat, akik a Horthy-hőhérokkal együtt ölték és kínozták a szerb népet és Vajdaság más szláv lakosságát. A *becsületes magyarok* viszont a mi tartományunkban élvezik mindazokat a jogokat, amelyek nekik, mint nemzetiségnek járnak... A szerbek, horvátok, szlovákok és *becsületes magyarok* (kiemelések tőlem – D. K.), akik főbizottságunkban helyet foglalnak, úgy gondolják mind (mármint: mind a ketten – D. K.), hogy autonóm Vajdaságunk kerüljön a föderális Szerbiába”.

A szerb hatalom is a szófogadó, a neki mindenben engedelmeskedő, a szerb nemzeti érdekeket maradéktalanul kiszolgáló kisebbségeket tüntette ki a *becsületes* jelzővel, akárcsak napjainkban. Akiknek eszébe sem jutott, hogy kisközösségüknek esetleg mások lehetnek az érdekei, mint a „Szerbia felé irányozódó legszámottevőbb népcsoportnak”, s hogy erről kikérjék a saját közösségük véleményét. Persze, joggal vetődik föl a kérdés: *akkor és ott*, amikor és ahol a „felszabadítók” még javában „nagytakarítottak” lehetett-e másképpen cselekedni?!

A Szabad Vajdaság április 10-i számában öles címek nyugtatgatják a netalán kételkedni merészeldőket és természetesen a nemzetközi közvéleményt: SZERBIA SZKUPŠTINÁJA ELISMERI VAJDASÁG JOGÁT AZ ÖNKORMÁNYZATRA SZERBIA KERETÉBEN – A VAJDASÁGI MAGYARSÁG ÖSSZES POLGÁRI ÉS NEMZETI-

SÉGI JOGA BIZTOSÍTVÁ VANNAK. A címlapon keretbe foglalva jelenik meg *A magyarság állásfoglalása*, amelyet a Vajdasági Főbizottság két magyar tagja, Kek Zsigmond (a lap főszerkesztője) és Sóti Pál írt alá.

A dokumentum, amely a Vajdaság és a vajdasági magyarság további sorsát meghatározó döntés értelmében született, a századvégi olvasó számára is sokatmondó, ezért teljes egészében közöljük.

„A vajdasági népfelszabadító főbizottság elvi nyilatkozata szerint Vajdaság a szerb föderális egységhez kíván csatlakozni. Erről a csatlakozásról érdemben a vajdasági tartományi ülés fog határozni, de a főbizottság egyöntetű nyilatkozatából kitűnik, hogy Vajdaság népei ezt a megoldást fogják választani. Vajdaság népeinek sorsáról lévén szó, nekünk, magyaroknak is állást kell foglalnunk és a vajdasági őslakó magyarság egyetlen lehetséges álláspontját ezzel kapcsolatban leszögeznünk.

Miért lesz Vajdaság egy föderális egység önálló tartománya?

Az Antifasiszta Tanács második ülészaka határozatai értelmében Jugoszlávia minden népe szabadon határozhat sorsa felett. Vajdaság azonban nem nemzet, hanem nemzetiségi terület. Nem egyetlen egységes nép hazája ez, hanem színes, kevert nemzetiségi terület, amelynek a teljes önállósághoz az egységes nemzeti jellege hiányzik. Ezért autonómiája nem lehet különálló, hanem valamely föderális egységhez kell támaszkodnia. De mivel Vajdaság nemzetiségi vidék sajátos viszonyokkal, szüksége van a föderális egységen belül bizonyos autonómiára. S ezért Vajdaságnak lesz olyan testülete, amely a föderális egység általános határozatait Vajdaság különös viszonyaira alkalmazza és Vajdaság nemzetiségi szempontjai szerint hajtja végre.

Miért csatlakozik Vajdaság a szerb föderatív egységhez?

Vajdaság földrajzi helyzete, történelme és eddigi kapcsolatai is ezt teszik természetessé, de nem ez a lényeges ok: a csatlakozás lényeges alapja Vajdaság lakosságának relatív szerb többsége. A demokratikus Jugoszlávia nem idejüket múlta és vitatható történelmi jogok alapján, hanem a népjogok alapján határozza meg nemzeteink és nemzetiségeink helyét és sorsát. S mivel a Szerbia felé irányozódó népcsoport a legszámottevőbb, a szerb egységhez való csatlakozás a legkézenfekvőbb, legtermészetesebb és legdemokratikusabb megoldás. Vajdaság népfelszabadító főbizottsága ezt a demokratikus álláspontot foglalta el nyilatkozatával, s világos, hogy Vajdaság népei is ezt fogják képviselni tartományi nagygyűlésükön. A népek önrendelkezési jogának és a demokráciának tesznek eleget, amikor a legszámottevőbb nép jogainak és kívánságának szereznek érvényt.

Mit jelent a Vajdaság csatlakozása a föderatív egységhez?

Először is azt, hogy Vajdaságot nem kebelezik be egyszerűen Szerbiába, hiszen Vajdaság népei döntenek majd szabad elhatározással: szabad társulással csatlakoznak a szerb föderatív egységhez. Vajdaság minden népcsoportja szabadon fejezheti ki kívánságát a hovatartozásra vonatkozólag a demokratikus föderatív Jugoszlávia keretében. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy Vajdaság mai csatlakozása alapján más, mint Vajdaságnak a volt Jugoszláviához való tartozása. Akkor Vajdaság ténylegesen

csak a nagyszerb érdekek kis függvénye volt, amelynek a népellenes uralmak alárendelt gyarmati sorsot szántak és nemhogy önkormányzatot nem adtak, de sajátos összetett helyzetét semmilyen szempontból el nem ismerték, sőt minden szabadságtörekvését elnyomták. Vajdaságnak akkor csak elutasító magatartása lehetett a centralizált nagyszerb államhatalommal szemben. Ma azonban tökéletesen más a helyzet. Ma Jugoszlávia az egyeduralmi erőszakos egység helyett a demokratikus szabad társulás alapján áll; az erőszakkal együttartott népek állama felbomlott és szabad népekből épült fel egy új szabad testvéri államközösség. Mert a szerb nép ennek az önrendelkező demokratikus népjogokon nyugvó Jugoszláviának előharcosa és védelmezője a népfelszabadító harcban. Nem nagyszerb álmok, hanem valóságos, igazi demokratikus népjogok hazája ma Szerbia. Mi ehhez a Szerbiához csatlakozunk, mert ebben a Szerbiában biztosítékát látjuk Vajdaság minden nemzetisége jogainak és előrehaladásának.

Mit jelent a csatlakozás Vajdaság népei számára?

A népfelszabadító demokratikus Szerbia és általa a demokratikus Jugoszlávia erősítése Vajdaság minden népcsoportjának és nemzetiségének elsőrangú érdeke. Nem imperialista, hódító hatalomhoz, hanem egy demokratikus népi államhoz csatlakozunk, amely a népfelszabadító harcban bebizonyította, hogy a népek szabadságjogainak alapján áll. Ha mi most egységesen állást foglalunk Szerbia mellett és teljes bizalommal hozzá csatlakozunk, a demokratikus népjogokat erősítjük és Tito új Jugoszláviáját. Vajdaság népeinek egységes állásfoglalása azt mutatja: nem akarjuk, hogy ez a terület, otthonunk s hazánk újra szűk, sovíniszta érdekek prédájává váljon, nem akarjuk, hogy az új demokratikus Jugoszláviát nemzeteink és nemzetiségeink egyenlensége gyengítse. Szabad, egységes társulásunk a demokratikus Szerbiához a népfelszabadító harc nagy vívmányainak, a demokratikus államberendezkedésnek teljes bizalmú elismerése és támogatása. Ezért szabad, egységes csatlakozásunkkal a demokratikus Szerbiát, föderatív Jugoszláviát, Tito Jugoszláviáját erősítjük.

Mit jelent Vajdaság csatlakozása a magyarság számára?

Mi magyarok a régi Jugoszláviában egy gyarmati terület kihasználható népcsoportja voltunk, a fasiszta hatalom nacionalista jelszavakkal félrevezetett, szolgálivá alacsonyított le és imperialista céljai szolgálatába hajtott. Nekünk ma minden okunk megvan arra, hogy most a szabadság, népjogok és demokrácia mellett tegyünk hitet és foglaljunk állást nemcsak a megszállás alatt lábbal tiport népjogok, de az eljásztott testvériség mellett is. Ezzel az állásfoglalással bizonyíthatjuk azt, hogy ezentúl a népek szabadságához és demokráciájához kötjük sorsunkat. Ha szeretjük a szabadságot és a demokráciát, ha tiszteljük a népjogokat és keressük a mi népünk jogait is, akkor minden erőnkkel, egységesen erősíteniünk és építeniünk kell az új Jugoszláviát, amely minden népnek és nemzetiségnek, tehát a magyarságnak is szabadságot és jogegyenlőséget biztosít. A népjog és testvériség nevében kell Vajdaság magyarságának egységesen szerb testvéreihez társulva Vajdaság többi nemzetiségeivel együtt állást foglalnia a demokratikus Szerbiához való csatlakozás mellett. Ezzel fejezzük ki teljes bizalmunkat és szeretetünket Tito Jugoszláviájához, a népek testvériségére irányuló megingathatat-

lan akarunkat és szerb testvéreinkkel a kölcsönös bizalom és testvériség kifejlődésére irányuló őszinte szándékunkat. Úgy kell a csatlakozást tekintünk, mint az első, igazán beszédes alkalmat arra, hogy egységesen megmutassuk demokratikus és őszinte antifasiszta voltunkat. A fasiszta megszállással félrevezetett és megrontott, de alapjában becsületes és jószándékú magyarságnak most ezzel a kiállással kell megmutatnia, hogy megtagadja a múltat és igaz jövőért küzd. Vajdaság magyarsága a testvérmépekkel együtt harccal, munkával és áldozattal építse a demokratikus Szerbiát és a szerb föderális egységen át Tito új Jugoszláviáját!

A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság magyar tagjai:

Kek Zsigmond

Sóti Pál”

Világos beszéd, tagadhatatlan. Mindenekelőtt kertelés nélkül kimondja, hogy Vajdaságnak Szerbiához való csatlakozásával „a legszámottevőbb nép jogainak és kívánságának szereztek érvényt”. (Érdekes és rendkívül jellemző, hogy 1918-ban Vajdaság Szerbiához való csatlakozásával szintén az akkor még *kisebbségben* lévő szerb nép jogainak és kívánságának szereztek érvényt.) Ha valaki számára netán ez az elv nem volna elegendő érv a csatlakozás jogossága mellett, az állásfoglalás megtoldja még eggyel: „Ma a szerb nép ennek az önrendelkező, demokratikus népjogokon nyugvó Jugoszláviának előharcosa és védelmezője a népfelszabadító harcban. Nem nagyszerb álmok, hanem valóságos, igazi demokratikus népjogok hazája ma Szerbia”. (Innen már csak egy lépés választ el bennünket a „mennyei” jelzőtől, amellyel a huszonegyedik század küszöbén vezetői és ideológusai a szerb népet felruházták. Amikor is az egykor oly hévvel tagadott nagyszerb álmok immár beteljesülni látszanak.)

Van még egy rendkívül tanulságos gondolata az állásfoglalásnak, amely nagy szerepet játszott a vajdasági magyarság magatartásának – főként az értelmiség magatartásának – kialakulásában.

„A fasiszta megszállással félrevezetett és megrontott, de alapjában becsületes és jószándékú magyarságnak most ezzel a kiállással kell megmutatnia, hogy megtagadja a múltat és igaz jövőért küzd.”

Az ilyen és ehhez hasonló „állásfoglalások” táplálják és növelik majd a délvidéki magyarság büntudatát, ezek mélyítik el kisebbségi érzését, múltja megtagadatásával és megtagadásával a gyökértelenség érzését, ezek tartják ébren benne az örökös bizonyítási kényszert, a Jugoszlávia, Szerbia és a szerb nép iránti lángoló hűsége folyamatos kinyilvánításának kényszerét. Ennek egyenes következménye a vajdasági magyarság meghasonlása, identitászavara, nagymértékű asszimilációja és önpusztító fogyatkozása, amely példa nélkül való e térségben. 1945. július 8-án tartják meg a háború utáni első választásokat. Július 12-i számában a Szabad Vajdaság nagybetűs címben jelenti: **A VAJDASÁGI VÁLASZTÁSOK AZ EGYSÉG ÉS A TESTVÉRI-SÉG SZELLEMÉBEN ZAJLOTTAK LE.** Azt talán mondani sem kell, hogy kizárólag kipróbált, hithű kommunista elvtársak, „becsületes magyarok” kerülhettek jelölteként a listákra. Elég sokan be is jutottak közülük a népbizottságokba: Újvidéken például a 36

szerb, 3 horvát, 2 szlovák és 1 zsidó mellett 13 magyar is. Persze ezeket a magyar nemzetiségű képviselőket nem a vajdasági magyarság jelölte, nem is ő választotta, s ők sem az itt élő magyarok érdekeit képviselték, nem is nekik tartoztak felelősséggel, hanem a „legszámottevőbb népek” és a mindenható pártnak.

Augusztus 11-én, az AVNOJ harmadik ülésén hagyták jóvá Vajdaság Szerbiához való csatlakozását. Az azóta eltelt közel fél évszázad tapasztalatai alapján megállapíthatjuk: Vajdaság és a Vajdaságban élő magyarság sorsa megpecsételődött. Annak ellenére, hogy az 1945. december elején közzétett alkotmánytervezet 13. szakasza balkáni fellengzősséggel kimondta: „A nemzeti kisebbségek a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban saját kulturális fejlődésük és szabad nyelvhasználatuk minden jogát védelmét élvezik.” A megbízható jogi garanciák hiányában és a törvényszegéseket szankcionáló intézkedések teljes elmaradása miatt mindez – főként a későbbiek során – frott malaszt, pusztá szóvirág maradt.

*

Pedig a kezdet még igen biztató: Vajdaságban mindjárt a háború befejezése után sorra alakulnak a művelődési egyesületek, csoportok és szövetségek, Szabadkán megalkakul a vajdasági Magyar Színház, napi- és hetilapok indulnak, már 1945 októberében újra megjelenik a délvidéki magyarság háború előtti neves baloldali folyóirata, a Híd.

Nagybecskerekén már 1945. május 10-én Magyar Közművelődési Közösség alakul, július 22-én pedig szabadkai székhellyel létrejön a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség, a délvidéki magyarság mindmáig legjelentősebb művelődési intézménye, amely gondosan egybefogta művelődési életének minden ágát és területét.

„A vajdasági magyarság kultúráját akarjuk a legszélesebb alapokon, s a legtágabb horizontok felé kiépíteni” – fogalmazta meg a Kultúrszövetség kiáltványa – „egész népünket az egyetemes magyar és emberi haladás irányába állítani, s egy kis nép ezen nagy feladatának becsülettel és hűséggel megfelelni.”

„Az alakuló közgyűlést fényes külsőségek között a Főbizottság tanácstermében tartottuk a kormány elnökének, Aleksandar Ševićnek és Spasoje Čobanskinak, a kulturális ügyosztály főnökének jelenlétében”, emlékezik Herceg János.

„Šević néhány melegen hangzó magyar mondattal köszöntötte a közgyűlést, mivel ahhoz a régi szerb értelmiségi réteghez tartozott, amelynek az együttélés folyamán bőven volt alkalma megismerni és tiszteletben tartani a magyarság szellemi színvonalát. „Egy nemzetiség művelődésének templomát építitek”... – mondta hibátlan magyarsággal – s aztán szerb nyelven folytatva, a demokratikus eszmékben fogant új Jugoszlávia törekvéseit méltatta, s minden itt élő nép egyenjogúsági jogára figyelmeztetett, amelyért annyi vért hullattak az ország népei.”¹

„A felszabadulás évétől kezdődik az örökölt elmaradottság felszámolása”, írja erről a korszakról dr. Szeli István, „a tömegek kultúrájának szocialista átalakulására irányuló

¹Herceg János: A Vajdasági magyar Kultúrszövetség. Magyarok Vajdaságban. Magyar Szó (Tematikai különkiadás) 1990. március

alapvető törekvések első szakasza, amely az írástudatlanság felszámolására, az anyanyelvű oktatás zavartalanságának biztosítására, a magyar nyelvű sajtó folytonosságának szavatolására, az alsófokú anyanyelvi oktatás kádereinek kiképzésére, a kulturális tömegszervezetek (...) megalakítására és megszervezésére irányult.”²

Herceg és Szeli „belülről megélt igazságát” jól egészíti ki egy „kívülálló”, Domonkos László, aki a délvidéki magyarságról szóló könyvében ezt írja: „Ekkoriban (...) a Délvidéket ismét megkapó szerb vezetés első dolga a lehető legmutatósbban rendezni a kirakatot. A háború után, az új békeszerződés megkötéséig, esetleg azután is egy darabig, részint reprezentálni kell, részint óvatosan figyelni, mert a világégit követő eufóriában a demokráciát, az egyenjogúságot meg hasonló fogalmakat előszeretettel emlegetik az emberek.”³

Ennek a mutató kirakatnak a szerves része volt az a nagyszabású rendezvény is, amelyet 1952 nyarán tartottak Palicson: a Magyar Ünnepi Játékok. Előtte sem, azóta sem sikerült ilyen látványos felvonulást szerveznie a délvidéki magyarságnak. Pedig ekkor már megkezdődött az első korszak eredményeinek leépítése, s épp ezt volt hivatva leplezni és cáfolni a színpompás palicsi seregszemle, másrészt pedig az elért eredmények felvonultatásával meg kellett mutatni országnak-világnak, elsősorban: „a romlottságukban tobzódó budapesti csatlósoknak” és a többi szovjetbarát kominformistának, hogy lám, Tito Jugoszláviájában ilyen szabadon és boldogan él a magyarság, ilyen magas színvonalon ápolhatja kultúráját.

A szemle alkalmából MAGYAR ÜNNEPI JÁTÉKOK címmel gazdagon illusztrált kiadvány jelent meg, amely ha tagadhatatlanul a fenti célt szolgálta is, a háborút követő évek vajdasági magyar kultúrájának megkerülhetetlen dokumentumgyűjteménye. Egy-egy terület eredményeit jeles alkotók, kiemelkedő művelődési dolgozók, közéleti személyiségek foglalják össze, egyebek között Herceg János, Majtényi Mihály, Sulhóf József, Laták István, B. Szabó György, Olajos Mihály, Bodrits István, Kolozsi Tibor. Szembetűnő viszont, hogy azok, akik a Kultúrszövetséget útjára bocsajtották és megszűnéséig irányították, már nincsenek sehol. Dr. Hock Rezső, dr. Kovács Kálmán, Kongó Tivadar, dr. Várady Imre, Strelitzky Dénes és a többiek nevét még csak nem is említi a kiadvány.

A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség megteremtéséről és „önkéntes alapon történő megszűnéséről” a Szabadkán élő Kongó Tivadar egykori szervezőtitkár, aki a hetvenes években a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület egyik vezetőjeként még egyszer átél egy ilyen „önkéntes alapon történő megszűnést”, a következőket mondja:

„Abban az időben a jugoszláv nemzetiségi politika még azt a nézetet vallotta, hogy az anyanemzettől elszakított kisebbségek új hazájukhoz csak akkor kötődnek, ha ott biztosítják számukra az egyenlőséget és az akadálytalan fejlődést. Ezt a lehetőséget kihasználva egy öntudatos magyar értelmiségi csoport nekifogott a széthullott jugoszláviai magyar kultúrélet újjászervezéséhez. Ennek eredményeként még 1945 nyarán egy szé-

²Szeli István: A magyar kultúra útjai Jugoszláviában. Bp. 1983. Kossuth K. – 114. l.

³Domonkos László: I. m. 160. l.

les fronton kialakuló kulturális önszerveződési mozgalom elindítása érdekében alakult meg a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség. A munka jó irányba indult: az elnökség felhívására sorra jelentkeztek Vajdaságból és az ország szórványvidékeiről is a segíteni vágyó kultúrmunkások. A Szövetség 1947 januárjában összehívott, a jugoszláviai magyarság egészét megmozgató népes közgyűlésén megválasztotta Kultúrtaácsát és szakbizottságait, megjelölte kultúregyesületeinek gócpontjait. Rövid idő alatt hatvankét egyesületet sikerült beszerveznünk, s a szakbizottságok is eredményesen működtek.”

Érdemes belelapozni a Tanács 1947. január hó 5-én készült, Kongó Tivadar tulajdonában lévő eredeti jegyzőkönyvébe.

„Jelen vannak: Brindza Károly, Gál László, dr. Hock Rezső, dr. Gyetvai Károly, Hedrich József, Kek Zsigmond, Kongó Tivadar, Laták István, Löbl Árpád, Kizur Eta, dr. Kovács Kálmán, dr. Kunszabó György, Márton Rózsa, Nagy József, Nagy Sándor, Pálfi Teréz, dr. Strelitzky Dénes, dr. Steinfeld Sándor, Szabó Ida és Sóti Ferenc.

A régi Tanács elnöksége nevében dr. Hock Rezső 9 órakor megnyitja az ülést... Új elnökséget választanak, elnöke dr. Kovács Kálmán, főtítkára dr. Hock Rezső...

Kek Zsigmond referál az írástudási mozgalomról mint a vajdasági magyar kultúr-munka legelső feladatáról. Ma ez az érdemleges kultúrmunka, ma az írástudási bizottság a kultúrkörök legfontosabb bizottsága. (...)

Az elhagyott könyvekből és a most beszerzés alatt levő új könyvekből a Szövetség egy év alatt 12 vándorkönyvtárat állít össze..., négy vándorkönyvtárat ez év február hó 15-ig kötelesek eljuttatni a következő központokba: Szabadka, Zenta, Újvidék és Becskerek... A vándorkönyvtáraknak egy év alatt – lehetőleg – be kell járni a körzetükhöz tartozó tanyacsoportokat. (...)

Népszínházunk működéséről és a műkedvelő színjátszásról Laták István referál. Népszínházunk a kezdő nehézségeken túl van és komoly előadásokkal lepi meg a közönséget. A vidéki szereplések azonban eddig nagy nehézségekbe és anyagi kockázatba is kerültek a színháznak. A szezont Szabadkán végigjátszva, a nagyobb hidegek megszűnésével indul körútra, és hogy az utat megkönnyítse, a színház autóbust kiván vásárolni, amely könnyen látogathat majd el a kisebb falvakba is...

Nagy Sándor azt kifogásolja, hogy a színház majd kétéves működése alatt Bánátba nem látogatott ki. Kéri, hogy ebben a szezonban egy hosszabb bánáti utat feltétlenül tegyen meg, mert ezen intézmény működésére Bánátnak még Bácskánál is nagyobb szüksége van...

Laták István a népi színjátszásról és műkedvelésről szólva ismertette az Amatőrszínjátszók Szövetségének megalakulását. (...)

Dr. Hock Rezső a Szövetség közgyűlésén részletes javaslatban ismertett magyar néprajzi múzeum felállításának teendőiről számol be. Egy folklór-anyagkutató bizottság azonnali kijelölését kéri, mely működésének tervezetét a legapróbb részletekig kidolgozza és 1947. január 31-ig a Népi Múzeum felállításának ügyében az elnökségnek részletes jelentést ad. (A Tanács a központi bizottságot is megalakítja, magát a múzeu-

mot azonban, amelyre pedig igen nagy szüksége lett volna, s lenne ma is a vajdasági magyarságnak, nem sikerült létrehozni – D. K.)

A szervezés és a megindítandó munka új alapokra fektetésével egyidőben kultúrgóc-pontokat kívánunk létesíteni, amely gócok működésének hatása kiterjed a szervezési hálózatához tartozó megállapított körzetre... A Tanács kultúrgócoknak nyilvánítja a következő helységeket, illetve azok kultúregyesületeit: Szabadka, Újvidék, Zenta, Zombor, Becskerek, Ó-Becse, Kula, Topolya, Nagy-Kikinda, Versec, Debelyacsa, Pancsevó, Eszék, Beograd és Zágreb. Ezen 15 helyséből történnek kimutatások a körzetekhez tartozó egyesületek és helységek beszerzésére...”

Szabadkára Kongó Tivadar „felügyel”, Ó-Becsére Laták István, Topolyára Brindza Károly, Debelyacsára Kek Zsigmond, Eszékre dr. Hock Rezső, Belgrádra dr. Löbl Árpád, Zágrábra pedig Hangya András festőművész.

Rendkívüli jelentőségű, hogy a jegyzőkönyv tanúsága szerint olyan településeken is megszervezik, illetve meg kívánják szervezni a művelődési életet, ahol azóta már csak mutatóban maradtak magyarok: Bács, Vajska, Apatin, Kucura, Cservenka, Hódság, Palánka, Kovily, Lok, Káty, Gajdobra, Csib, Mokrin, Nyékince és a többi szerémségi szórvány...

„A magyar társadalmi és kulturális élet ilyen központosított csúcsszervezetből végzett irányítását mind hangosabban kifogásolták az uralkodó Kommunista Párt szerb nemzetiségű, leplezetten nacionalista káderei” – folytatja visszaemlékezését Kongó Tivadar. – „Mind gyakrabban hangzottak el a vádak, hogy az ilyen csúciszervezeti jellegű kisebbségi szervezkedés gettósodáshoz, szeparatizmushoz és nacionalista elferdülésekhez vezet.

Az első jó alkalom a Kultúrszövetség felszámolására az 1948-as Tájékoztató Irodallenes intézkedés volt. Példátlanul kemény intézkedéssel az Elnökségben, a Tanácsban, de még a szakbizottságokban tevékenykedő párttagokat is nyilatkozattételre kényszerítették. Az aktív kultúrmunkások jó részét a Goli otokra (a hírhedt Kopár sziget – D. K.) hurcolták, a megmaradt párttagokkal pedig kimondatták a Kultúrszövetség „önkéntes alapon történő megszűnését”. Időközben a vajdasági pártszervezet 1948 nyarán Újvidék központtal megalakította a többnemzetiségű Vajdasági Közművelődési Közösséget, ennek keretében pedig a Kultúrszövetség utódját, a Közművelődési Közösség Magyar Osztályát. Ez a pártközpont által irányított részleg vette át a Kultúrszövetség vagyonát, irattárát és az eddig sikeresen működő központi és vidéki alapszervezetek irányítását.

A magyar művelődési egyesületekben a saját kulturális örökség ápolása helyett a kétnyelvű kultúrmunka került előtérbe, ugyanakkor a szerb egyesületekben a kétnyelvűség, illetve a magyar kultúrorökség ápolása szóba sem jöhetett. Az ilyen arrogáns, kisebbségellenes intézkedések óhatatlanul a magyar művelődési egyesületek tevékenységének hanyatlásához, a szerémségi, bánáti és dél-bácskai egyesületek elnéptelenedéséhez és megszűnéséhez vezetett.”

A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség, illetve a vertikális szerveződés szétzúzása az első lépést jelentette a vajdasági magyarság kibontakozófélben lévő kulturális autonómiájának felszámolása felé. Egyrészt, mert azzal, hogy a művelődési élet központja Szabadkáról Újvidékre került át, elvesztette tömegbázisát, másrészt a Kultúr tanács alig vállalt át valamit a megszüntetett Kultúrszövetség szerveázó tevékenységéből, nem gondoskodott egyebek között a könyvkiadásról sem. Mindez nem került bele a nagyszabású palicsi szemle kiadványába, arról azonban, ami belekerült, mindenképpen elismeréssel kell szólnunk, hiszen a háború előtti időszakhoz viszonyítva jelentős fejlődésről adott számot. „Új élet indul”, lelkesedik joggal a szerző, „...ügyszólván minden magyar településen kultúregyesület is alakult. Vajdaságban 120 magyar kultúregyesület működik, bár 1948-ban még csak 62 egyesületről tudott a nyilvántartás. (...) Kultúregyesületeinkben legtevékenyebben a műkedvelő együttesek dolgoznak. Nem teljes adatok szerint a Vajdaságban 110 műkedvelő csoport van a magyar kultúregyesületekben. Bácskában 60, Bánátban 49, Szerémben pedig 1 csoport. Műkedvelő színjátszásunk legnagyobb eredménye az évenként megrendezett verseny, amely az utolsó két évben a szemle jellegét kapta. A szemlékre műkedvelő együtteseink mind-egyike nagy gonddal készül, hogy összemérje tudását más csoportokkal. Nagy számban vettek részt a műkedvelő csoportok, például 1950-ben 91 csoport vett részt 1178 szereplővel. A szemle keretében 122 előadást tartottak, amelyet 35 206-an néztek meg. (...)

Vajdaság-szerte egyesületeinkben 46 énekkar van, körülbelül 2300 taggal... egyesületeinkben 54 tánccsoport van. (...)

A magyar kultúregyesületeknek – nem teljes adatok szerint – 89 könyvtára van, több mint 60 000 könyvvel. Az állandó könyvtárak mellett időszakonként több vándorkönyvtár is alakult, hogy az időszaki munkásokhoz, ifjúsági, Népfrent-brigádokhoz is eljuttassa a könyveket. (...)

1945-ben 5 300 magyar írástudatlan volt a Vajdaságban. Ezekből máig – nem teljes adatok szerint – 4 000-en megtanultak írni és olvasni.”⁴

A legnagyobb előrehaladás kétségkívül az oktatás területén történt. Főként ha tudjuk, hogy a második világháború előtt Vajdaságban összesen százötven magyar nemzetiségű tanító volt, s ezek nagy részét is elsodorta a vérzivatar. Az újrakezdés pillanatában alig néhány aktív magyar szakosra lehetett számítani, ennek ellenére már az 1944/45-ös tanév folyamán magyar nyelvű iskolák nyíltak mindenütt, melyek tanítók és tanárok százainak teremtettek munkahelyét. A Magyar Ünnepi Játékok című kiadványból szerethetünk tudomást arról is, hogy amíg a volt Jugoszláviában a magyar iskolákban – az elemikbe, az egyetlen gimnáziumba és az egyetlen tanítóképzőbe – összesen 25 671 tanuló járt, s a nagy többségnek a szerb tannyelvű iskolákat kellett látogatnia, addig 1952-ben a Vajdaság területén működő magyar iskolákba – általános iskolák, algimnáziumok, főgimnáziumok és tanítóképzők – összesen 46 534 tanuló jár, s velük 1115 tanító, előadó és tanár foglalkozik. Lényegesen javított a helyzeten az is, hogy az

⁴Magyar Ünnepi Játékok. Testvériség-Egység K., Újvidék, 1952. – 40–48. l.

Újvidéki Pedagógiai Főiskolán már 1948-ban megnyílt a magyar nyelv és irodalom tanszéke.

Az improzálás számadatok felsorolása után a szerző, igazodva a legtöbb beszámoló hangvételéhez, szinte kötelességszerűen megállapítja: „No de a nemzetiségi állapotok és helyzete nem minden országban olyan, mint amilyen a miénk. Mindenekelőtt nem ez az eset a szovjet-tájékoztatóirodás tömb leigázott országaiban.”⁵

Lelkendező megállapításának reális alapja volt. Az új Jugoszlávia közoktatásügyi minisztériumának ideiglenes közoktatásügyi tanácsa ugyanis már 1945-ben kidolgozta az irányelveket, amelyek kimondták, hogy a nemzeti kisebbségek gyermekei anyanyelvükön tanulhatnak, tanítóik és tanáraik a saját nemzetiségük soraiból kerülnek ki és a belső ügyvezetés a diákok anyanyelvén folyik. Kimondták azt is, hogy tankönyveket adnak ki az egyes nemzeti kisebbségek nyelvén és hogy a kisebbségi iskolák segítői és tanácsadói az illető nemzetiségű kisebbségek tagjai lesznek...

A Magyar Ünnepi Játékok kiadványa és a korabeli újságok tanúsága szerint hatalmas fellendülés volt tapasztalható a könyvkiadás terén is. Amíg a régi Jugoszlávia huszonhárom esztendeje alatt mindössze hatvanegynéhány magyar nyelvű könyv jelent meg 60–70 000 példányban, addig a háborút követő hét esztendőben 423 mű 1 800 000 példányban – s ami a mai olvasó és író számára egyaránt hihetetlen: e hatalmas könyvmennyiséget jórészt el is adták.

Valamelyest rontja az összképet, hogy a 136 magyar irodalmi mű és a 29 műfordítás mellett 33 kötetrel szerepelnek a marxizmus-leninizmus „klasszikusai”, s bizony nem kevesebb, mint 123 a jugoszláv politikai vezetők műveinek és a napi politikai kérdéseket tárgyaló munkáknak a száma. S ez utóbbiakat minden magára valamit is adó pártagnak és Népfrent-aktivistának illet megvásárolnia. Figyelemre méltó viszont, hogy a hét esztendő alatt nem kevesebb, mint negyvenhat tankönyvet nyomtattak ki magyar nyelven.

Kezdetben az akkori Szabad Vajdaság, a Híd és a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség adta ki a vajdasági magyar könyveket, a Zmaj kiadó pedig a magyar nyelvű tankönyveket; 1950-ben a Testvériség-Egység újságkiadó vállalat égisze alatt aztán egyesült a két kiadó, 1951-ben pedig megalakult az önálló állami könyvkiadó.

*

Az indulásnál a vajdasági magyarság művelődési életének legtevékenyebb és egyben leglátványosabb műhelyei a műkedvelő csoportok, amatőr színházak voltak. Alig lehetett találni magyar települést, ahol ne alakult volna színjátszó csoport, amely ott is lelkesen tevékenykedett, ahol erre még a legalapvetőbb feltételek sem voltak meg. Sok helyütt a petróleumlámpák üvegcsilinderének a beszerzése is gondot okozott, az egyik vajdasági faluban pedig – ezt is a palicsi Magyar Ünnepi Játékok tiszteletére megjelentetett könyvben olvashatjuk – a Csárdáskirálynőt, ezt a látványos nagyoperettet két tambura és egy harmonika kíséretével adták elő. Másutt a tettvágy rendkívüli dolgokra

⁵I. m. –128. l.

sarkallta a műkedvelőket – Apatinban például a hajógyári munkások *víziszínpadot* létesítettek, és egész nyáron át a Dunán játszottak!

Hasonlóan nagy fába vágták a fejszéjüket a bánáti Debelyacsa műkedvelői is: *forgó színpadot* építettek. „Nálunk bizonyosan, de alighanem az egész világon ez az első forgószínpad”, állapítja meg az Ünnepi Játékok kiadványa.

A háborút követő esztendőekben szinte mindenütt fellendült a szövetkezeti és a szakszervezeti művelődési élet. A szövetkezeti otthonokat úgy tervezték és építették, hogy alapvető rendeltetésük mellett a művelődési élet központjaivá is váljanak: ellátták őket színházteremmel – itt tartották a mozielőadásokat is –, nem egy helyen könyvtárral is.

A szakszervezeti magyar kultúrmunka különösképpen Becskereken volt élénk: a cukorgyár például saját színházteremmel, mozival, gazdag könyvtárral rendelkezett, s a korabeli újságok tudósításai szerint egymást érték a színházi előadások, az oktató jellegű és egyéb összejövetelek. Hasonló volt a helyzet a többnyire muzslyai magyarokat foglalkoztató harisnyagyárban, ahol még saját tánccsoportot és zenekart is alakítottak.

Újvidéken a Sonja Marinković és a Jugodent üzemekben folyt élénk magyar művelődési tevékenység, Szabadkán a Severben és a Metáliában, de még Hódságon (Odžaci) is, ahonnan mostanra szinte teljes egészében elfogytak a magyarok.

*

Az 1944 és 1948 közötti időszak a lapalapítások kora volt a Délvidéken. „Sokan bizonyára lekicsinylően legyintenek”, – írja Kolozsi Tibor: – „ugyan mi kutatnivaló is van a mi szegényes periodica-örökségünk ügyében, hiszen minden bizonnyal szinte egy kézen megszámlálható a két világháború között megjelent hetilapok száma. A röpke emlékezés látszata azonban csal. Mert hát főleg a könyvtár anyagában kutatva, csakhamar megállapíthatjuk, hogy a két világháború között több mint száz időszak kiadvány, túlnyomó részben hetilap jelent meg magyar nyelven Jugoszlávia területén.” (...)

A háború alatt azonban „annyira szétforgácsolódott minden, annyira használhatatlanná, kompromittálttá váltak a régi formák, hogy az új országban az új szellemnek megfelelően előről kellett kezdeni mindent a sajtóépítés terén is.”⁶

A Magyar Szó elődje, a *Szabad Vajdaság* 1944. december 24-én jelent meg Újvidéken, amikor a közelben még állt a szerémségi és a szlavóniai front. A lapalapítással megbízott főszerkesztő, Kek Zsigmond (1907–1980), a Híd köréhez tartozó, a református lelkipásztorból baloldallivá lett aktivista lett, s első szerkesztői szintén a Híd köréből kerültek ki: a szabadkai Gál László (1902–1975) és Lévy Endre (1911–1985), valamint a Napló köréhez tartozó Majtényi-Markovics Mihály (1901–1974). Mint említettük, a *Szabad Vajdaság* jó ideig a szerb nyelvű Slobodna Vojvodina fordítása, rövidített változata volt, a kommunista hatalom szócsöve. Az 1945 őszen bekövetkezett névváltoztatással nemcsak a neve lett magyarabb, hanem a szabadkai, zentai, zombori, topolyai, becsei, zrenjanini, kikindai fiókszerkesztőség létrehozásával, az állandó pancsovai,

⁶Kolozsi Tibor: Pénteki találkozások. Szabadka, 1971. – 9., 19. l.

belgrádi, zágrábi, eszéki tudósítók foglalkoztatásával közelebb került a délvidéki magyar olvasóhoz és a világhoz.

Az *Ifjúság Szava* – a Képes Ifjúság elődje – 1945. március 7-én jelent meg Újvidéken, első főszerkesztője Gvozden András volt. A Glas omladine szerb nyelvű lap „oldalági” folytatása volt magyar nyelven. Az első öt száma még pusztá fordítás. A *7 Nap* 1946. április 5-én, 12 oldalon és néhány ezer példányban jelent meg Újvidéken, első főszerkesztője dr. Hock Rezső volt, majd a Tájékoztató Iroda határozatát követő tisztogatás következtében négy oldalra zsugorodott, és Steinitz Tibor lett a főszerkesztője. 1953 márciusában, amikor Szabadkára költözött, mintegy nyolcezer példányban jelent meg. A Családi magazin jellegű hetilapot már 1953-ban, a vajdasági kommunisták tizedik értekezletén keményen megrótták, mert „szenzációt kergető képeket közölt a nagyvilágból”.

A *Pionírújság* című gyermeklap – a mai Jó Pajtás elődje – 1947. január 1-jén jelent meg Újvidéken, Cellik Magda volt az első főszerkesztője. Az azóta megszűnt *Dolgozók* első száma 1947. november 13-án, szintén Újvidéken, Brindza Károly főszerkesztésében látott napvilágot. Az *Újvidéki Rádió* 1949. november 29-én sugározott először ötnyelvű műsort a 201-es hullámhosszon. A magyar szerkesztőség szakmai munkáját Bogdánfi Sándor irányította, első főszerkesztője Szalai István volt.

Az óvodások havonta megjelenő lapja, a *Mézeskalács* a Jó Pajtás mellékleteként indult 1955-ben, majd önállósult. Első főszerkesztője Balázs Pál volt.

Néhány évig megjelent, majd megszűnt a *Dolgozó Nő*, az *Ipari Híradó*, önálló hetilapként indult a *Sportújság* is. Később azonban beolvadt a *Magyar Szóba*.

*

A délvidéki magyar szellemi élet kiemelkedő eseményeként 1945. október 29-én Szabadkán megalakult az első magyar színház. Egy író, Laták István vállalta a színház-szervezést, az ugartörés föladatát, ő lett a színház első igazgatója, ő álmodta meg még a régi Jugoszláviában, hogy Ibsent, Molière-t és Móricz Zsigmondot játszhatna egy Népszínház Vajdaságban. A *Magyar Szó* 1945. szeptember 30-án részletesen beszámol róla, hogy a színügyi bizottság zsűrije: Garay Béla, Laták István, Richter János, Léway Endre, Kizur Eta, dr. Steinfeld Sándor, Nádor Kató, Hangya András, Léway Anna és dr. Kunszabó György a következő jelentkezőket – színészeket, illetve műkedvelőket – ajánlotta a színház intézőségének felvételre: Pataki László, Sántha Sándor, Balázs Janka, Bischof Margit, Kiss Mária, Németh Rudolf, Bóka János, Kunyi Mihály, Szuboticskis Dusan, Hirschler Ferenc, Kiss István, Sefcsics Mici.

A vajdasági Magyar Színház rendezői tisztét Nyárai Rezsőre bízták, segédrendező Pataki László, az együttes tiszteletbeli főrendezője pedig Garay Béla színművész, a délvidéki magyar színjátszás kiemelkedő alakja lett.

A *Magyar Szó* október 24-i számában arról olvashatunk, hogy az első vajdasági magyar színház bemutatóra készül, mégpedig Balázs Béla Boszorkánytánc című drámájával, „amely a jugoszláv népfelszabadító háború egyik hősi fejezetét vetíti a közönség elé.” A nyitó előadást Pataki László rendezte, s ő volt a főszereplője is.

A lap október 25-i számában pedig ezt írja Gál László: „Hétfőn, október 29-én este fél nyolckor felgördülnek a Magyar Népszínház függőyei Szuboticán, a Városi Színház helyiségében... Ünnepet ünnepel Vajdaság magyarsága, amelynek most van először állandó, népjellegű igazi népszínháza...”

A bemutató, s egyben a színházavató napján, 1945. október 29-én a következőket olvashatjuk a Magyar Szóban: „A régi vérszegény és talajnélküli magyar színjátszás után új erők bevonásával és új szellemmel indul el az együttes, hogy teljesítse nagy hivatását, hogy friss szellemi tartalommal töltsen meg az ittél ő magyarság kultúráját.”

1945. november elsején közvetlenül a fejléc alatt hirdeti a lap: *Megnyílt a vajdasági magyar színház és egyidejűleg a horvát színház is.* (Közvetlenül alatta a korszak hangulatát tükröző nagybetűs cím: Bárdossy László felel a bácskai vérengzésekért a magyar népbíróóság előtt.) A lapban egész oldalon beszámoló a színházmegnyitőről, méltatás, interjú, színikritika. Egyetlen mondat belőle: „A megnyitó előadás több volt egyszerű színháznyitáznál; több volt, mint az állandó Magyar Színház indulásának ünnepe..., az egyenlő jogok ünnepe volt.”

Hasonló hangnemben fogalmazódott a Népszínház monográfiája is: „A régi Jugoszláviában elképzelhetetlen volt, hogy hivatásos magyar színház alakuljon s játsszói engedélyt kapjon. A reakciós királyi uralom sovíniszta politikája nem tűrte a magyar nyelvet a színpadon. És most, a felszabadulás után bekövetkezett az, amire több mint húsz esztendőn keresztül hiába várt a magyarság. Abban a teremben, ahol eddig évtizedeken át ki volt tiltva a magyar nyelv, most az ott játszó szerbhorvát anyanyelvű színésszel egyenlő jogon szólhatott a magyar színész...”

„Vajdaság egész magyarságának szeretete kísérte első hivatásos színházunk fejlődését” – írja a Magyar Ünnepi Játékok kiadványa – „s annyival inkább a magukénak tekintették, mert nem idegenből jött erőkből, hanem a magunk erőiből alakult meg. A színház ezt a szeretetet és megbecsülést azzal viszonzta, hogy már az első nyáron elindult faluzni, rendszeresen látogatta előbb a környékbeli falvakat, nyáron át pedig körutat tett végig Vajdaságon át. Elmentek olyan falvakba is, ahol soha azelőtt nem láttak hivatásos színházat, sőt olyan településekre is, ahol még műkedvelőket sem láttak.”⁷

Másodikként a topolyai Magyar Népszínház alakult meg 1950-ben, ahogy a krónikások mondják: szinte a semmiből. Az együttes megszervezése az igen agilis színész-igazgató-mindenes Dimitrijeviics Mara érdeme. Ez az együttes is rendszeresen látogatta a járás falvait, sőt ellátogatott Vajdaság távolabbi vidékeire is. „Örökös mozgásban voltunk”, emlékezik Barácius Zoltán, aki egykor a társulat alapítója tagja volt, „Dél-Bánátságban a vicinálison, Moravicáig vagy Szenttamásig szekéren, Bajsára gyalog, Pacsérra szánkón; esténként pedig rozoga színpadokon tisztességes munkát végeztünk... Sűgöt, ügyelőt nem alkalmaztunk...”⁸

⁷Magyar Ünnepi Játékok –, 110. l.

⁸Barácius Zoltán: Szegénylegények színháza. Topolya. Thália, 1991. január

Tíz évvel később, az egyik leépítési hullám alkalmával Újvidéken megállapították, hogy untilg elég a vajdasági magyarságnak egy színház, és megszüntették a topolyait. Pedig 1952-ben a két meglevő magyar színház mellett két újabbnak a megalakítása is szóba került, elsősorban a bánáti, illetve nyugat-bácskai magyarlakta települések színházi igényeinek kielégítésére.

1953. szeptember első napján meg is alakult a magyar társulat Becksereken tizen-nyolc rendes taggal – Juhász Ferenc rendezővel az élen, aki a műkedvelő színházkultúra újjáélesztője volt Bánátban –, de alig egy évnvi sikeres működés után beszüntette a mindenható hatalom azzal az indoklással, hogy a közönség számára teljesen mindegy, hogy milyen nyelvet játszik a színház, hiszen az ismeri mind a két nyelvet.

A szintén 1953-ban alakult zombori magyar színházat mindösze két év múlva azzal az indokkal szüntették meg az előjárók, hogy abban a városban, ahol nem él ötezernél több magyar, nem érdemes magyar színházat fenntartani. Pedig a zombori közönség felkarolta a színházat, és a környéken, Kupuszinán (Bácskertes), Apatinban, Telecskán, Szilágyin is egyszeriben felpeszdült a színházi élet.

Aztán szép csendben vége lett majd mindegyik nemes és nagy reményekkel indult kezdeményezésnek. A közös akolba kényszerített, egykor pezsgő életű magyar művelődési egyesületek mindjobban elsovadtak. Ráadásul egyre kevesebb pénz jutott a művelődésre – elsősorban a kisebbségek művelődésére –, s ezáltal a vajdasági magyarság ebből a szempontból is a peremre szorult. Gazdaságilag már kezdettől fogva ott volt. Köztudomású: a nemzeti egyenjogúság egyik leglényegesebb összetevője éppen a gazdasági egyenlőség. Ezt az egyenlőséget az új Jugoszláviában Vajdaság nem élvezte, még kevésbé a benne élő kisebbségek, így a magyarság sem. Csak egy példa a sok közül a tartomány alárendelt helyzetére: 1953-ban a beruházások 20,2 százalékát Bosznia-Hercegovina fejlesztésére fordították, 20,6 százalékát Horvátországra, 24,5 százalékát Szerbiára, Vajdaságra viszont mindössze 3,6 százalékát. Hiába írta tehát Rehák László: „Jugoszláviában... azt a nézetet vallják és a gyakorlatban is alkalmazzák, hogy a nemzetiségeknek nemcsak a jogokat kell szavatolni, s jogaik gyakorlásának szavatolása sem elegendő, hanem művelődési és szociális fejlődésüket kell elősegíteni és szavatolni.”⁹ Rehák professzor könyve arról szól, amit a jugoszláv, illetve szerb hatalom hallani akart: a JKSZ helyes és példamutató nemzetiségi politikájának köszönhetőleg a nemzeti kisebbségek többé már nem is *kisebbségek*, hanem teljesen egyejogú és egyenrangú *nemzetiségek*, s hogy „a nemzetekkel együtt a nemzetiségek is alkotóelemei szocialista társadalmi közösségünknek és szövetségi szocialista államunknak.” Ebből a tételből származik aztán a mostanra agyonkoptatott szerb „szállóige”, miszerint a kisebbségek Szerbiában több jogot élveznek, mint bárhol a világon. Csak az a kérdés, hogy ha már az egypárt-rendszer idején és most is ilyen nagyszerűen megoldották a kisebbségek helyzetét, honnan a hatalmas népességsökkenés, miért a tömeges elvándorlás, hogyan következhetett be a vajdasági magyarságnak a társadalmi és gazdasági élet peremére való szorulása, intézményrendszerének leépítése, az

⁹Rehák László: Kisebbségtől a nemzetiségig. Újvidék, 1979. Forum K. –, 80. l.

anyanyelvű oktatás beszűkítése és a művelődési élet elsorvadása, honnan a „világcsúcs” az öngyilkosságok gyakoriságában, az egykézésben, mi az oka az élet visszautasításának. A cenzúra és a belügy „áldásos” ténykedése folytán ezekre a kérdésekre sokáig nem lehetett keresni a tudományos választ, s csak az utóbbi években látnak napvilágot nagyobb lélegzetű művek (elsősorban Hódi Sándor könyvei, Mirmics Károly tanulmányai) ebben a korábban tabunak számító témakörben. A költő, a minden titkok tudója ezekre a fájdalmas kérdésekre is megadta a pontos választ – még 1943-ban:

*És nem volt hazának elég,
Mert sem erő, sem bölcsesség
nem lehet elég; hogy megójjja
a házat, amelyben rakója
nem lelheti meg a helyét.*

(Illyés Gyula: Nem volt elég)

Világítótornyok

„Az általánosan elfogadott kisebbségi jogokkal szembeni görcsös ellenállás az apparátus részéről talán sehol sem volt érezhető olyan direkt formában, mint éppen a létfontosságú művelődési megnyilvánulások megtorpedózásában”, olvashatjuk a Magyar Szó 1990. márciusi tematikai különkiadásában. „Ez nem véletlen, de nyilván nagyon is tudatos törekvés volt, hiszen a művelődésnek még mindig jelentős szerep jut a nemzeti öntudat ápolásában, megtartásában.” Ilyenformán a vajdasági magyar művelődési intézmények, egyesületek, rendezvények és más megnyilvánulások háború utáni története a helybeli magyarság ellen folytatott hatalmi cselvetések, leépítések, átszervezések, összevonások, felszámolások és elsorvasztások története is.

Bori Imre már 1961-ben, a Köztársasági Közművelődési Közösségben rendezett tanácskozáson felhívta rá a figyelmet, hogy „paradox módon nemcsak a további intézményesítési akciók maradtak el, hanem a meglevők felszámolása következett be, s a Magyar Szó (és vele néhány más lap), a Híd, a Szabadkai Népszínház és az Újvidéki Rádió intézményén kívül szinte semmi sem maradt meg a felszabadulás utáni kezdeményezésekből.” Jellemző adat például, hogy amíg a hetvenes évek elejétől a nyolcvanas évek elejéig a szerbhorvát nyelvű könyvek száma 1 804 000-ről 2 317 000-re növekedett, addig az újvidéki magyar könyvkiadás termése 489 000-ről 477 000-re csökkent. Az ötvenes évek végén a Fórum Kiadóház megalapítása, a Magyar Tanszék létrejötte, majd 1968-ban a Hungarológiai Intézet megszületése jó alapot teremthetett volna a délvidéki magyarság szellemi életének megerősödéséhez, a tudományos kutatások elindításához, a kulturális autonómia kiépítéséhez. Az ugyanezen intézmények élén álló értelmiségiek azonban sokkal többet törődtek az úgynevezett „önálló vajdasági magyar

kultúra” koncepciójának finomítgatásával, a „jugoszláv orientáltság” kimunkálásával, mint a vajdasági magyarság igazán életbe vágó kérdéseinek megvilágításával.

Ennek az értelmiségnek az egyik legkiemelkedőbb képviselője, dr. Szeli István a következőket mondta egy interjújában: „... a jugoszláviai magyar kultúra viszonylag önálló. Arra törekszik, hogy adottságaihoz és lehetőségeihez mérten a maga által kijelölt úton sajátos értékekkel gyarapítsa a magyar kultúra egészét, szem előtt tartva azokat a szükségleteket, amelyeket a körülmények követelnek meg tőle, továbbá azokat a mozzanatokat, amelyek a közös kulturális örökségből és nyelvi együvértartozásból adódnak, erős nyomatékot helyezve azonban arra a történelmi és társadalmi szituációra, amelyben a félmilliónyi jugoszláviai magyarság már több mint hat évtizede alakítja a maga sorsát és jelenét, egy ezúttal olyan állami és társadalmi közösségben, amelyben az megadatott neki.”¹

Ezzel az állásponttal, az önálló, „különutas” vajdasági magyar kultúra rögeszméjével vitatkozik dr. Hódi Sándor: „Azzal, hogy pozicionált értelmiségeink – összhangban a politikai és ideológiai elvárásokkal – megteremtették az anyanemzettől eltávolító önálló vajdasági magyar kultúra koncepcióját, csak növelték a zavart és tanácstalanságot a nemzettudat vonatkozásában. (...)”

Miközben eminens személyiségeink egymást tömjéneztek „jugoszláv orientáltságukkal” és „európerségükkel”, kisebbségi embereink mindezeket nem értve, elvesztették vezető szellemi-irányító rétegüket. A nemzeti értékjegyek, kulturális szokások, viselkedési minták, közösségi kapcsolatok halványulásával mind kevésbé tudták, hogy ők maguk is kicsodák-micsodák, hova tartoznak, honnan származnak. Gyökereikben elbizonytalanodva mind kevésbé érezték magukat teljes értékű magyarnak és teljes értékű jugoszláv állampolgárnak.”²

Hogy ez a felemás helyzet, ez a természetellenes kételtű állapot nem torkollott egészen tragédiába, nem vezetett a vajdasági magyar kultúra teljes elsorvadásához, az elsősorban azoknak a lelkes, már-már megszállott embereknek köszönhető, akik az állandó nyomás és szigorú ellenőrzés dacára megmaradtak művelődési életünk legkülönfélébb területeinek őrhelyein, meg a központokban és a végeken is, s ha a hatalom és a hatalommal paktálók kidobták őket az ajtón, visszakapaszkodtak az ablakon. Az elmúlt évtizedek művelődési személyeinek története így az ő hősies helytállásuk története is.

Nem az élet jele – az élet maga!

Szóltunk már róla: az egykor virágzó művelődési egyesületek az átszervezésekkel, összevonásokkal – közös akolba kényszerítésekkel – sok helyütt ideiglenesen vagy végérvényesen elsorvadtak, Dél-Bácskában, Bánátban és Szerémségben pedig egészen elnéptelenedtek.

¹Szeli István: Történi történelem. Újvidék, 1981. Forum K. – 369. l.

²Hódi Sándor: Nemzeti identitástudatunk zavarairól. Magyarok Vajdaságban. (Magyar Szó tematikai különciadás) 1990. március

Az általános leépülés legszomorúbb példája a szerémségi Maradék (micsoda beszédes, sorsát magában hordozó falunév!) Petőfi Sándorról elnevezett művelődési egyesülete. 1971. szeptember 29-én még arról tudósíthatott a Képes Ifjúság, hogy emberfeletti küzdelem árán ugyan, de még tartja magát a művelődési egyesület, tizenkét (!) tagja van, s hogy Kalmár Flóra tanítónő irányításával még színdarabokat tanulnak be.” A húszon aluliak lelkesedésével másolgatják át egyetlen könyvből füzetekbe a színdarab-szövegeket, silabizálják a számukra már halványodó értelmű, lassan-lassan ismeretlené váló magyar szavakat, s olvassák akadozva, szótagolva a hosszú mondatokat. A szereptanulás, a színpad lett anyanyelvük utolsó mentsvára.” Azóta se híre, se hamva már a Petőfi Sándor Művelődési Egyesületnek, rég megszűnt az anyanyelvű oktatás is ezen a tájon, maradéka is alig van már a magyarságnak Maradékon. A legutóbbi időkben lelkes újvidéki pedagógusok, újságírók, a vajdasági magyarság érdekvédelmi szervezetének aktivistái vállalkoztak a már-már lehetetlen feladatra: próbálják halottai-ból feltámasztani Szerémség magyarságát. Bácskában és Bánátban viszont, ha időnként hullámvölgybe kerül is egy-egy művelődési egyesület, valami jótékony csoda folytán mindig újjáéled, s végzi tovább áldásos tevékenységét.

A vajdasági magyarság három legpatinásabb, az egész közösség szempontjából rop-pant fontos művelődési egyesülete a több mint százhuús esztendősz szabadkai Népkör, a százharminc esztendősz zombori Polgári Kaszinó – Petőfi Sándor Művelődési Egyesület és a II. világháború befejezése óta folyamatosan működő becskerekai (Zrenjanin) Petőfi Művelődési Egyesület. Róluk, szerteágazó tevékenységükről részletesen is szólnunk.

*

A *szabadkai Népkör* az első alapszabály tanúsága szerint – amelynek eredetijét a szabadkai Történelmi Levéltárban őrzik – 1871. október 20-án alakult, bejegyzése pedig az 1872. január elsejei rendes közgyűlésen véglegesített dokumentumok alapján történt meg ugyanezen esztendő január 20-án. Első elnöke Vermes Gábor földbirtokos volt. Az első megbízható adat a színjátszásra vonatkozóan 1922. áprilisából való, amikor is a népkörösök egyfelvonásosakat, paródiákat, dalokat, táncokat adtak elő, rendre telt házak előtt. Garay Béla visszaemlékezéseiből tudjuk: minden előadásra kerülő színdarab szöveggönyve először a rendőrkapitány asztalára került, s az kíméletlenül kigyomlált belőle mindent, amit magyarkodásnak vélt.

A két világháború között a rendőrség több alkalommal is betiltja, felosztatja a Népkört. Az egyik ilyen 1934 júniusában történt betiltás után a vezetőség Magyar Olvasókör néven új egyesületet alakít, amely a Népkör jogutóda lesz. Egy esztendő múlva ismét láthat előadásokat a szabadkai közönség, újraalakul a dalárda és a sakkszakosztály, országos csapatbajnokságot nyernek az asztaliteniszezők (itt játszottak a később nemzetközi sikereket elérő Harangozó-testvérek), fellendül a könyvtár munkája. Közben a Népkör fiataljai még 1933 tavaszán megalakították az Ifjúsági Kulturálisztályt. A fiatalok kezdeményezéséből nőtt ki a következő évben legjelentősebb délvidéki folyóiratunk, a Híd; 1937-ben nagyszabású Ady-estet rendeztek, hasonló visszhangú Béke-estet. 1938-ban ők rendezték meg a háború előtti legjelentősebb képzőművészeti kiállítást,

amelyen tizenhét ifjú festő, grafikus, szobrász kilencven alkotással szerepelt. Innen indult Hangya András, Ács József, Almási Gábor, B. Szabó György, Boschán György, Wanyek Tivadar – akik nevét a nemzetközi művészettörténet is jegyzi.

1940-ben megkezdődik a Népkör épületének felújítása, kibővítése, részleges átépítése. Megmozdult Szabadka magyarsága: pénzt gyűjtöttek, ingyen munkára jelentkeztek a kisiparosok. Az adományozók nevét márványtábla őrzi az egyesület falán. 1940. december 15-ét a szabadkai magyarság történelmi pillanataként emlegetik a korabeli újságok: ekkor adják át rendeltetésének ünnepélyes keretek között az Olvasókör felújított, kibővített székházát.

A házszenelést Bertron Ferenc esperes végezte, s ekkor mondta ki a később oly sokat idézett mondatot: kéri a Mindenhatót, hogy „űzze el a kultúrotthon falai körül a magyar átkot, a széthúzás gonosz szellemét.” A szertartás után Nojcssek Géza elnök szól az egybegyűttekhez: „A Magyar Olvasókör a magyar kultúra szent helye. Célkitűzéseink: megőrizni lélekben és kultúrában mindazt, ami magyarságunkhoz köt, és a magyar kultúra fejlesztésével együttartani a magyarságot.” A felújított székházban pezsgő élet indul, a márciusi közgyűlésen 5 000 (!) tagról, 9 külterületi és 21 belső alosztályról, illetve csoportról ad számot a főtitkári jelentés. 1942 márciusa egyik legjelentősebb dátum a Népkör történetében: ekkor rendezték meg a népi írók irodalmi estjét, amelyen nem kisebb alkotók léptek közönség elé, mint Kodolányi János, Sinka István, Féja Géza, Veres Péter, Nagy István és Darvas József. Azóta sem volt egyszerre ennyi neves magyar író Szabadkán! Nem hiába írta a Dél-Magyarország ezekről az esztendőkről: „A Magyar Olvasókör szinte világitótornya lett a délvidéki magyarság kulturális tevékenységének.”

„Micsoda torz játéka a sorsnak” – teszi hozzá krónikájában dr. Szöllősy Vágó László –, „hogyan egyesületünknek, amelynek húsz éven keresztül minden megmozdulását sanda gyanú kísérte, amelyet egy elnemzetietlenítő politika nevében lépten-nyomon betiltottak, ezek a háborús évek hozták meg, hogy büntetlenül szolgálhassa, amiért annak idején megalakították – a magyar kultúrát.”¹

Aztán a rendezvények megritkultak, az egyre gyakoribbá váló mozgósítások, később pedig 1944 borzalmas ősze, 1945 kegyetlen tele – a „felszabadulás” – tizedelte meg a tagságot. A megmaradtak 1945 tavaszán nekifognak az újjászervezésnek, június 24-én megtartják az alakuló közgyűlést. Az új korszak első elnöke Berkes Péter városi kereskedelmi és közellátási előadó, elnökhelyettes dr. Strelitzky Dénes törvényszéki bírú, főtitkár Kongó Tivadar jogász... A nyár folyamán újraalakulnak az alosztályok, megkezdődik – folytatódik – a munka.

Gál László írja az újraindulásról: „...jó kezekben van a szubotocai Magyar Népkör, amely ismét vezetőszeret fog játszani Vajdaság magyarságának kultúréletében.”² Gál László kitűnő jósnak bizonyul. A Népkört a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség alapszabálya szerint szervezték át. Az 1947–48. évi idény végén már 1231 tagja volt, az egyesületen belül gyermekszínház, színjátszó- és néptáncscsoport, énekkar, zenekar,

¹Szöllősy Vágó László: Népünkkel, népünkért. A százhusz éves Népkör krónikája, kézirat.

²Szabad Vajdaság, 1945. szeptember 25.

könyvtár, s a kor követelményeinek megfelelően sakkszakosztály, ifjúsági, népegyetemi, analfabéta-oktató szakosztály működik, s újraalakulnak a kerületi alosztályok is. A színjátszókat a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség a legjobb műkedvelő együttesnek nyilvánította.

1947-ben fennállásának hetvenötödik évfordulóját ünnepli a Népkör, s a sajtóvisszhang szerint „...a Magyar Népkör jubileuma a magyar népi kultúra nagy ünnepe Vajdaságban.”³ Az ünnepségre Szabadkára utazott Lukács György, a világhírű magyar filozófus és esztéta is. Aztán újabb leépítések szele csapja meg ismét a Népkört: ekkorra nemkívánattá vált a kisebbség nemzeti alapon történő vertikális szerveződése. Sorra érik a bírálatok, hogy „nem halad eléggé a kijelölt vonalon..., mellőzi az időszerű kérdéseket s inkább egy nacionalista irány érvényesítésére törekszik.” Megkezdik a Népkör „átszervezését”, töröltetik nevéből a magyar jelzőt. A legjelentősebb délvidéki magyar művelődési egyesület a Magyar Kultúrszövetség sorsára jut. A nagyszabású palicsi Magyar Ünnepi Játékokból szinte teljesen kimarad, csupán a dalárda vehet részt rajta. Pedig a színjátszás ekkor éli virágkorát: 1952-ben nem kevesebb, mint 203 előadást tartottak, (ebből 83 vendégszereplés volt), s az előadásokat több mint százezer néző látta. A hivatásos színház jelenléte ösztönzőleg hatott a műkedvelő gárdára, s ugyanakkor távlatot is nyitott előtte: nem egy népkörös színész a Népszínháznál folytatja pályafutását.

Mire elérkezik a centenárium, mindinkább beszűkül a Népkör tevékenysége. Lesújtó látványt nyújt maga az épület is: a „magyar kultúra székháza” alapos tatarozásra szorul. A kultúrmunkát azonban elsősorban nem a tatarozás gátolta, hanem a mindenható párt. 1971 végén volt a JKSZ Központi Bizottságának emlékezetes ülése, amely irtóhadjáratot hirdetett a valós és vélt nacionalizmusok ellen. A szabadkai nacionalizmus fészkrét természetesen a horvát Rukovet-Osvit körül és a magyar Népkörben találta meg. Az egyesület épületében működött ugyanis a Nyelvművelő Egyesület, amelyet heves támadások értek, s így a nacionalizmus baljós árnyéka a Népkörre is rávetődött. A Népkört ezúttal nem kellett betiltani vagy feloszlatni: a megfélemlített tagság magától széledt szét. Jellemző, hogy a legjelentősebb jugoszláviai magyar művelődési egyesület százéves jubileuma alkalmából semmiféle kitüntetést nem kapott. S azóta sem!

Ennek a szomorú korszaknak mindössze két említésre méltó teljesítménye van. Az egyik Tennessee Williams Ez a ház bontásra vár című művének bemutatása és országos sikere. A darabot a fiatalon elhunyt Bambach Róbert rendezte, főszereplői pedig Pribilla Valéria és Árokszállási László voltak. A legjobb vajdasági előadasként eljutott a trebinjei országos szemlére, ahol ezüstplakettet kapott, Bambach Róbert pedig rendezői díjat. A másik egy rangos irodalmi est a Népkör színpadán: egy sor neves romániai magyar író, Szemlér Ferenc, Sütő András, Kányádi Sándor, Farkas Árpád, Páskándi Géza és Gálfalvi Zsolt mutatkozott be a szabadkai közönségnek.

³Magyar Szó, 1947. december 13.

Közben a Népkört változatlan heveséssel érték az „eszmei-politikai” bírálatok. S kemény kézzel folyt a tisztogatás. A Magyar Szóból tudjuk, milyenek is voltak az ekkor elfogadott „irányelvek”. A Népkör „nem zárkózhat el az itt élő nemzetektől és nemzetiségektől, ápolnia kell az együttműködést, a kapcsolatokat az itt élő népek és nemzetiségek kultúrájával. (...) Biztosítani kell a tagság számára az eszmei-politikai munka feltételeit, és létrehozni a Népkörben tevékenykedő kommunisták aktíváját.”⁴

„Ilyen feltételek és egyéb okok miatt a többi tevékenység megszűnt”, olvashatjuk az 1974. évi jelentésben, „csak a táncsoport maradt.” Az „eszmei-politikai tisztogatók” elérték céljukat: ne politizáljon, ne nyelvészkedjen a magyar, táncoljon, abban semmi veszély.

Ez a sötét korszak alaposan megviselte a nagy hagyományú Népkört, úgyhogy a nyolcvanas évek első felére tudott csak úgy-ahogy ismét talpraállni. Ez a talpraállás elsősorban a Lackó Illés által szakszerűen vezetett Róna táncsoportra vonatkozik, ahol jelenleg öt korosztály számára folyik az oktatás, és a dr. Szöllősy Vágó László által irányított citerazenekarra, amely 1983-ban népdalkóruossal, 1986-ban pedig a Ballangó népi kamarakóruossal bővült. Az eredmény: tartományi és nemzetközi elismerések. Hosszú évek után a Népkör élére végre olyan választott testület került, amelynek tagjai az egyesülethez és a magyar kultúrához való ragaszkodásból, nem pedig pártfeladatból vállalták a rájuk bízott munkát.

Közben azonban az egyesület a csőd szélére került, a legnagyobb nehézségek árán lehetett csak megmenteni. A mentési munka Rehák Pósa Rózsa megbízott ügyvezető irányításával ment végbe. „A Népkör talpraállt”, olvashatjuk a jubileumi krónikában, „a tagsága, pártolói által ismét az lett, mint valamikor: a vajdasági magyar kultúra világító-tornya.”

Az új elnökség dr. Kern Katalin elnök irányításával a százhuszadik évfordulóra gazdag és sokszínű jubileumi programot állított össze, amelynek megvalósításában minden szakosztály részt vett. 1992. május 16-án a Népkörben nagyszabású tanácskozást szerveztek, amelyen 53 vajdasági magyar művelődési egyesület, intézmény és szervezet képviselője vett részt, s ahol közfelkiáltással fogadták el a Népkör és a szenttamási Arany János Művelődési Egyesületnek a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség megalakítására tett közös javaslatát. Az évforduló jelentős rendezvénye volt az a feledhetetlen Illyés Gyula-est, amelyen a kiemelkedő vajdasági és anyaországi művészek és közéleti személyiségek mellett megjelent Illyés Mária, a költő lánya is.

Makovecz Imre világhírű magyarországi műépítész kidolgozta a patinás épület teljes rekonstrukciójának és kibővítésének tervét. A terv megvalósítása érdekében az egyesület a nagyvilág magyarjaihoz fordult segítségért. „...több száz aktív és ezernyi pártoló tagja azt a célt tűzte maga elé”, olvasható a körlevélben, „hogyan a Népkört a délvidéki magyar kultúra házává tegye...”

⁴Magyar szó, 1073. június 19.

Máris az: az egyesület mellett itt székel a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, itt tartja heti összejövetelét a VMDK körzeti szervezete, a Vajdasági Magyar Ifjúsági Szövetség tagsága, a Vox Humana emberbaráti szolgálat, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Szabad Líceuma, a Magyarságkutató Tudományos Társaság ... Ismét érvényesek rá fél évszázaddal korábbi elnökének szavai: „a Népkör a magyar kultúra szent helye”.

A százharminc esztendő *zombori Polgári Kaszinó Egylet*, a mai *Petőfi Sándor Művelődési Egyesület* elődje 123 taggal kezdte meg működését. Első elnöke Gertinger Adolf pénzügyi tanácsos volt, a tagságot magyarok, németek, szerbek, bunyevácok és zsidók alkották. Kezdetben ismeretterjesztő előadásokat tartottak, majd megalakult a Kaszinó Dalárda, amely „életet vitt be az akkori Zombor pangó, eseménytelen társadalmi és kulturális életébe.”⁵ Később alakult meg a Műkedvelő Zenekar és a Színjátékos Köre.

A jelek szerint a művelődési tevékenység mellett politizáltak is az egyesületben, mert 1868-ban tiszteletbeli taggá választották Deák Ferencet.

A második világhézag elmúltával – akárcsak másutt is a Délvidéken – szinte azonnal megmutatkozott a művelődés iránti igény. Herceg János, az akkor még fiatal fró és újságíró, valamint baráti köre már 1945-ben hozzálatott a nagymúltú egyesület újjászervezéséhez. „Az eltelt évtized alatt azonban nagyot változott a világ sora”, olvashatjuk a jubileumi kiadványban. „A Polgári Kaszinó Egyletet már nem lehetett újjáéleszteni. Az újonnan megalapított, Petőfi Sándor nevét viselő művelődési egyesület azonban, mint azt az eltelt öt évtized igazolta, méltó utódnak bizonyult.”⁶

A háború utáni első elnök maga Herceg János lett. Az egyesület akkori kulcsembere Koberszky József zenetanár volt, aki újjászervezte az egyesület zenekarát, karvezetője volt a műkedvelő csoportnak, s több mint negyven esztendőn át titkára az egyesületnek. A háború utáni első nagy esemény a tízéves jubileumon, 1955. december 3-án bemutatott Szigligeti-Móricz Csikós című énekes, táncos, zenés népszínműve volt, nem kevesebb, mint ötvenkilenc szereplővel, s Németh Rudolf újvidéki operaénekes vendégjátékával.

A jubileumi kiadvány nem kis büszkeséggel említi, hogy a zenekarnak, a dalárdának és a színjátékos csoportnak folyamatos volt a munkája (ez utóbbinak a megszüntetett zombori színház feladatait is el kellett látnia), s azt is, hogy 1965-ben az ünnepezt magyar színésznő, Honthy Hanna vendégszerepelt Zomborban. Az egyesület a nyolcvanas évek elején alaposan kivette részét a „Nyolcasfogat” útrairításából. Nyolc nyugat-bácskai település – Zombor, Telecska, Nemesmilitics, Bezdán, Doroszló, Gombos, Szilágyi és Kupuszina – műkedvelő színjátékosai, énekesei, zenészei, táncosai és szavalói egész estét betöltő produkciókkal örvendeztették meg a résztvevő települések közönségét, a legnehezebb időkben is tartották bennük a lelket és magyarságot. Az évtized

⁵Muhi János: *A Polgári Kaszinó Egylet története*, kézirat.

⁶Százharminc év a művelődés szolgálatában. Kiadta a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület, Zombor, 1992. –, 69. l.

derekán kettévált a Nyolcasfogot, az Ötösfogathoz Zombor, Nemesmilitics, Telescka, Bezdán és a hozzájuk csatlakozó Csonoplya tartozott, a Négyesfogathoz a doroszlóiak, gombosiak, kupuszinaiak és szilágyiak.

1991-ben aztán „kikötötték a fogatból a lovakat” A politikai és gazdasági történések, a front közelsége és az erőszakos mozgósítások lehetetlenné tették az Ötösfogat és a Négyesfogot megszervezését. A „joghurtforradalomban” hatalomra jutott új politikusoknak nem állt tovább érdekükben fenntartani a látszatot. Nem törődtek többé vele, mit tart Szerbiáról a világ.

„A lényeg azonban az”, írja a jubileumi kiadványban F. Cirkl Zsuzsa, „hogy a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület kiállta az idők próbáját. Létjogosultságát, tevékenységeinek szükségességét, már-már missziós feladatainak minduntalan napirendre tűzését ma már senki nem vitathatja. Gyülekezőhelye ez a legfiatalabbaknak és legidősebbeknek egyaránt.”⁷

1990 óta Hallai István áll az egyesület élén, aki időt és erőt nem kímélve küzd az egyesület fennmaradásáért, a nyugat-bácskai magyarság megtartásáért. Ő egyébként a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség egyik alelnöke. Az utóbbi időben újra van vegyeskara az egyesületnek, élén Balázs László karnaggal, a zombori magyar műkedvelés egyik kiemelkedő egyéniségével, működik az irodalmi csoport, s ismét kezdenek talpra állni az egykor nagy hírnévnek örvendő színjátékosok. Az egyesület 1991 tavasza óta vers- és prózamondó versenyt, 1992-től pedig történelmi vetélkedőt szervez, ami nagymértékben hozzájárul a mind inkább elfogyó magyar fiatalok identitásának megőrzéséhez. 1992-ben megalakult a Nyugat-Bácskai Magyar Művelődési Egyesületek Szövetsége, amely megkísérli egybefogni e vidék művelődési egyesületeinek munkáját, mind jobban szerteszóródó magyarságát.

Már 1945. január 8-án bemutatásra kerül az első magyar nyelvű színelőadás *Nagybecskerek*en (akkor Petrovgrad, ma Zrenjanin). A darabot egy cukorgyári munkás, Marocsik György rendezte. 1945. május 6-án megalakult a magyar művelődési egyesület. A Szabad Vajdaság tudósítója szerint a vasárnap délután megtartott alakuló közgyűlésen majd ezren gyűltek egybe az egykori Dundjerski palota nagytermében, s igen sokan rekedtek az épületen kívül. Az egyesület első hivatalos neve: Vajdasági Magyar Művelődési Közösség. „Egészen bizonyosra vehető”, olvashatjuk a harmincötödik évfordulóra megjelentetett kiadványban, „hogy ez volt az első magyar művelődési egyesület a felszabadult Vajdaságban.”⁸ Első elnöke Marocsik György cukorgyári munkás, az alelnök dr. Várady Imre ügyvéd, a titkár pedig B. Szabó György, a későbbi neves író, képzőművész és egyetemi tanár. Az egyesület fennállásának első szakaszában népművelő előadásokat szervez, majd megkezdí tevékenységét a színjátékos csoport és a zenekar is. 1948 elejétől Jugoszláviai Magyarok Szövetsége a neve, 1948 augusztusától Petőfi Népkör néven csatlakozik a Kultúregyesületek Szövetségéhez, 1957-ben veszi fel a *Petőfi Művelődési Egyesület* nevet.

⁷U.o. – 76–77. l.

⁸Petőfi Művelődési Egyesület Zrenjanin, (Nagybecskerek) 1980.

Innen nőtt ki a Városi Filharmónikusok Zenekara, amely az ötvenes évek végén megszűnt. Itt működik a Bartók Vegyeskórus, Bánát egyetlen olyan zenei együttese, amely a klasszikus és a magyar zeneirodalom alkotásait énekli.

A becskerekai művelődési egyesületben került bemutatásra a háború utni első magyar előadás: a Nyárai Rezső által rendezett Ludas Matyi, Fazekas Mihály halhatatlan műve. A címszerepet Jakabfalvi Géza játszotta. Mellette még olyan neves művészek kerültek ki a becskerekai műhelyből, akik a délvidéki magyar színjátszás egészét gazdagították: Fischer Károly, Fischerné Várady Hajnalka, Barácius Zoltán, Gyapjas Marika, Őrmai Mária, Tusnek Otília, Izele Károly, Tóth Irén, az énekes házaspár Boros István és Mirjana, a rendezők közül pedig Juhász Ferenc, Nyári Rezső és Vlach Antal. Az egyesület legnépesebb és legsikeresebb szakosztálya a Straub József vezette táncsoport volt.

1973-ben a Petőfi születésének 150. évfordulójára rendezett ünnepségen nem kisebb személyiségek látogatták meg az egyesületet, mint Illyés Gyula és Csoóri Sándor. Jelenlétük tisztelgés volt az előtt a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület előtt, amely áldozatos munkával igyekszik összetartani Bánát szerteszóródó magyarságát.

*

Tudjuk jól: ebben a könyvben szólnunk kellene a többi művelődési egyesületről is, a vajdasági magyarság megmaradásának és együvértartozásának mintegy félszáz letéteményeséről, amelyeknek tagsága, dacolva a kisebbségi sors minden megpróbáltatásával, évtizedek óta hűségesen teszi a dolgát.

Az újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesületről például, amely a „Szerb Athénban” immár szórvánnyá zsugorított telepi (egykori Darányi-telepi) – és nemcsak telepi – magyarság utolsó mentsvára lett, s amely lelkes tagságának és vezetőinek köszönhetően az elmúlt esztendőkből valóban a kultúra meleg otthonává vált. A szabadkai Lányi Ernő egyesületről, amelyet szorgos iparosok alapítottak kilencvenöt esztendővel ezelőtt, s amelynek énekkara, zenekara, táncsoportja, Csujogató nevű népzenei együttese a rangos elismerések ellenére oda jutott, hogy anyagiak híján a századik évforduló felé közeledve a megszűnés veszélyével kénytelen szembenézni. A szórványsors mostoha körülményei közt működő pancsovai Petőfi Sándor, s a megmaradásért élet-halál harcot vívó többi dél-bánati egyesületről. Említést érdemelne továbbá a nagymúltú csantavéri Bartók Béla Egyesület, amely az utóbbi esztendőkből ismét kezd magára találni. És nem szabad megfeledkezni az adaiakról, a zentaiakról, a kanizsaiakról, a becseiekéről, a csókaiakról, a kikindaiakról, a temeriniekéről, a szenttamásiakról, a topolyaiakról, a moravicaiakról, a kishegyesiekéről sem. A Tisza-mentiekről és Duna-mentiekről, a parányi észak-bácskai településen, Tóthfaluban 1991-ben alakult Égig Éró Fa Népművelési Egyesületről. Ezer oldalas könyvbe nem férne bele, ha mindről érdeme és munkája szerint kellene szólnunk. Talán egyszer, ha jobb idők köszöntenek ránk, egy új *Bokréta*-ban, az 1940-ben Szabadkán kiadott almanach második kötetében méltó feldolgozást nyer majd a vajdasági magyarság művelődési egyesületeinek háború utáni gazdag történelme, a megmaradásért vívott nehéz küzdelme.

A szabadkai *Életjelről* azonban mindenképpen szólnunk kell itt is. Ez az irodalmi élőlítség 1958. október 28-án indult útjára a Városi Könyvtár olvasóterméből, s az elmúlt három és fél évtizedben a vajdasági magyarság egyik legjelentősebb művelődési mozgalmává terebélyesedett. „A szerkesztőség azzal a tudattal kezdte meg munkáját”, fogalmazta meg célkitűzéseit Urbán János, „hogy az irodalomban, a művészet minden ágában, a közművelődésben a közvetítő, a tájékoztató és az útmutató szerepét vállalja magára.” Urbán János mellett Dévavári Zoltán, Burkus Valéria és Galamb János voltak az elindítói, s nemsokára csatlakozott hozzájuk Horváth Emma tanárnő, az *Életjel* egyik fő mozgatója.

„Talán nem egészen véletlen”, áll az irodalmi élőlítség 1988-i, 5. évkönyvében, „hogy az idő múlásával ötágú sippá terebélyesedett az *Életjel*, s az idén valamennyi ága évfordulót ünnepel. Maga az irodalmi élőlítség a harmincadikat, a Kosztolányi Dezső Irodalmi Színpad, a Csáth Géza Művészetbaráti Kör és a könyvkiadás a huszadikat, a szerbhorvát nyelvű ifjúsági színjátszó együttes pedig a tizediket.

Valóban impozánsak a számadatok, amelyek ezeknek az évtizedeknek a szorgos munkájából álltak össze. 1154 előadás, mintegy 180 000 néző előtt, 87 könyv csaknem 30 000 példányban, harminc év alatt! De a legfontosabb számadat mégis a következő: a fellépők száma meghaladta az ötezret. Ez egy kisebb vajdasági település összlakossága. Ennyi fiatal embernek adott pódiumot az *Életjel*, lehetőséget a megmutatkozásra.”⁹

A nagymúltú szabadkai magyar nyelvű színjátszás erőteljes háttérbe szorítása idején napjainkban még nagyobb teher nehezedik az *Életjel* mozgatóinak vállára, mint a korábbi években: rohanó, egyre lármásabbá váló világunkban ébren tartani a vidék embereiben a szép meleg emberi szó iránti igényt, a bábeli hangzavarban az anyanyelvhez való ragaszkodás ősi igényét. Nem véletlenül nevezte Lévay Endre, a hí krónikás élő forrásnak az *Életjelet*, amelyből élő víz buzog, s nem véletlenül kezdte az irodalmi élőlítség húszéves jubileumára írt szép versét Fehér Ferenc eképpen: „Nem az élet jele – az élet maga!” Mert valóban: a kezdeti pislákoló életjelből mostanra az élet határozott, erőteljes igenlése lett, csakugyan olthatatlan tűzhely, ahogyan nevezték: esély a létezésre, a munkálkodásra, a fejlődésre, remény a megmaradásra.

Alig van a délvidéki művelődési életnek olyan jeles alkotója – frója, képzőművésze, zenésze, tudósa –, aki meg ne jelent volna a pódiumán, de felléptek itt a Vajdaságban élő más nemzetiségűek legértékesebb képviselői is, s kiváló művészek az egész Kárpát-medencéből. A szerbhorvát nyelvű csoport megalakulásával pedig az együttélésből, együttműködésből és együttgondolkodásból is példát mutat az *Életjel* mindenkinek.

Mostanra igazi mozgalmá terebélyesedett az *Életjel*: a hagyományörzés, a jelenlét és a nyitottság, az értékeremtés nemes mozgalmává, amelyhez hasonlatos nemcsak hogy szűkebb és szélesebb pátriánkban, de még Közép-Kelet-Európa tágas ege alatt sem igen akad.

⁹Dudás Károly: *Értékeremtők*. 5. *Életjel* évkönyv, Szabadka 1988., 5–6. l.